

Original Research

The Effect of the Constraints of Time and Place on the Idea of Tamkin (obedience) and Noshouz (non-Compliance) Effective in Wife's Maintenance Cost (Nafaqah) from the Perspective of Imami Jurisprudence

 Najmeh Sharifpour¹ Mohammad Bahrami Khoshkar^{2*} Abolghasem Naghibi³

¹. PhD Student in Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Law, Theology and Political Science, Science, and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

². Associate Professor, Department of Jurisprudence and Law, Faculty Theology and Islamic Studies, Shahid Motahari High School, Tehran, Iran (Corresponding Author) m1.khoshkar@gmail.com

³. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Law, Theology and Islamic Studies, Shahid Motahari School, Tehran, Iran.

Background & Purpose

Tamkin, as one of the husband's rights in Islam (Hor Ameli, 1988), means creating conditions to meet sexual needs in any possible and expected situation, and in the broad sense, means the wife's general obedience to her husband in her duties to the husband and in marital matters (Tabrizi, 2003: 57), and if either spouse deviates from their obligatory duties, Noshouz will occur.

Unquestionably, the gradual passage of the Shiite jurisprudence period had a positive impact on the formation and attention to the dimensions of Noshouz and Tamkin. During the period of jurisprudence, the proposed definition of wife's Noshouz has not changed significantly. Nevertheless, the definitions varied slightly according to the understanding of each jurist in his time regarding how the wife obeyed and the customs, social habits, and way of life appropriate to that period; Thus, the definition and cause of the husband's Noshouz have become clearer in each period than in the previous period, and the moral and just behaviour of the husband with the wife has been recommended in all periods. Due to changes in social conditions and gender roles, the breadth of these concerns has grown in

recent years, and among the most important issues in the field of the family is the shift or lack thereof in the rights and responsibilities of couples.

In the present study, unlike many comparable studies, the basis of this discussion - the principle of the possibility or impossibility of time's effect on Tamkin and Noshouz - and the conclusions we have achieved despite differing viewpoints on this subject are also presented. In addition, by providing additional arguments and justifications for his assertion regarding the amount of a woman's obedience to her husband, we have attempted to conclude the discussion and adopt a theory.

Method

The present study's data is derived via library research. Methodologically, the research topic is descriptive-analytical and includes description, recording, and analysis of existing situations.

After investigating and identifying the variables and influential aspects in a specific subject or phenomenon, the researcher draws a subjective conclusion and investigates the links between these components. Consequently, qualitative research has been conducted by intelligently describing and analyzing the acquired data.

Our research population consists of the perspectives of earlier and later jurists and the conditions resulting from the changing way of life. Examining the perspectives of jurists in the discussion of Tamkin and Noshouz and judgment in the interim has been the focus of our efforts.

Findings

The debate on the effect of a change in common law on the actuality of signatory rulings can be traced back to the discussion of the nature of signature in signatory rulings. It appears that Shari'a validation is necessary for signature rulings, but the majority of Shari'a evidence is Zanni-ul-Dalalah (uncertain signification) (Muzaffar, 2007: 6), which means that ijthihad in these evidence and deducing the ruling from them by considering certain characteristics can dispel many doubts about Shari'a rulings in various fields. The following are the characteristics and methods for modifying the rulings:

- A) Changes in the jurist's perception of the origins of legal decisions
- B) Changes in the subjects and restrictions of the rulings
- C) Recognition of benefits and corruptions

Before we can arrive at a conclusive theory on the effect of time on the limits of Tamkin and Noshouz, we must address three practical issues in this area.

1) The concept and limits of Tamkin and Noshouz

Whether or whether the wife's Noshouz is realized relies on the jurists' perception of the bounds and degree of the wife's obedience to her husband, a point of contention. Some jurists believe that the scope of the wife's Noshuz is equivalent to the scope of the husband's orders and prohibitions (Tarihi, 2007: 69), whereas the famous jurists believe that Noshouz is committing flagrant indecency by the wife (Najafi, 1981: 201; Hali, 2007).

2) Husband's permission for the wife to leave the house

Well-known jurists, even some of them, who have considered Noshouz as merely a special disobedience, have considered it absolutely forbidden (Haram) for a woman to leave home without her husband's permission and cause her to be deprived of maintenance costs (Nafaqah) except in necessary cases. (Mohaghegh Hali, 1409:569 ;Najafi, 1981: 341). Some jurists have spoken out against the fatwa, including the late Khoi and Allama Sheikh Fazlullah. According to Islamic experts, a reasonable departure from home does not necessarily violate the husband's rights or haram or corrupt act, as the husband's rights in married life are outlined. The existence of marital love and the non-commercial nature of the marital connection provides the foundation for this right's full realization. If leaving the house means separation from the husband, it conflicts with the husband's right to satisfy his sexual demands.

Consideration of the right of women to own property, the customary meaning of leaving the house, and the verbal agreement of the majority of men to daily outings, as well as the seeming incompatibility of sanctity with certain Sharia rules, can be helpful in this regard.

3) Employment and education

In regards to the employment and education of the wife, while maintaining the husband's headship over the family, it appears that the husband has the right to forbid the wife from her current job if it is contrary to the family's best interests or the couple's dignity, but has no right to oppose her employment.

4) The chosen theory

According to the main discussion, the criterion in obedience is human performance in which he/she lives in that special circumstances, and his/her behaviour is accepted by the custom of time and place, and in this regard, it has both typical and personal aspects, and in determining the examples of obedience, one should pay attention to the role of custom, ethics, time and place, and in general, the concept of Tamkin can be considered as accepting the male head in the family. One of the important evidence to prove this claim is the relationship between the obligation of maintenance cost and permanent marriage, as well as the right of older women to maintenance cost even if they are unable to obey.

According to the main discussion, the criterion in obedience is human performance in which he or she lives in those particular conditions, and his or her behaviour is approved by the customs of the time and place. It has both typical and personal elements in this sense. When determining examples of obedience, one should consider the role of custom, ethics, period, and place, and the notion of Tamkin can be thought of as accepting the male head of the household in general.

Discussion and conclusion

Absolute woman obedience is not acceptable, given the importance of time, place, custom, and morality in determining instances of obedience. In a special sense, Tamkin is one of the husband's sexual rights, the most significant result of which is receiving maintenance costs. In a general sense, Tamkin is a custom, and the concept of Tamkin can be thought of as acknowledging the husband as the head of the family.

Tamkin is a reciprocal rule with a moral component, and the conflict between Tamkin and maintenance costs is nothing more than the mutual respect of spouses for each other's rights and the fulfilment of their obligations.

The wife's Noshuz refers to her refusal to accept the man as the family's leader, and the husband is not responsible for such a woman. As a result, when discussing the importance of women's presence in many professions, if we regard each outing as a wife's Noshuz, this becomes a problem.

Ethical considerations

Compliance with research ethics: This research was carried out in accordance with the ethical guidelines for human research.

Funding: This research was not supported by any institution.

Authors' Contribution: Dr. Mohammad Bahrami Khoshkar was the corresponding writer and supervisor, and Dr. Seyed Abolghasem Naghibi was the consultant.

Conflict of interest: This study does not directly or indirectly conflict with the interests of any individual or group.

Acknowledgements: I'd like to express my gratitude to everyone who helped with this study.

References

- Hilli, N. (Mohaqeq Al-Hilli) (1989). *Sharia of Islam in matters of Halal and Haram*. Qom: Esteqlal Publications. 2nd ed.(text in Arabic)
- Mousavi Khomeini, R. (2013). *Tahrir al-Wasilah*. Qom: Dar Al-Elm Press Institute. 1st ed. (Text In Persian)
- Muzaffar, M. R. (2007). *Principles of jurisprudence*. Dar al-Fikr Publications, 2nd ed. (text in Arabic)

Najafi, M. H. (1981). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharai' al-Islam*. Dar Al-Ihyaa Al-Tarath Al-Arabi. 7th ed. (text in Arabic)

Tabrizi, M. (2003). *Tauzeeh ul Masail*. Bargozideh publishing office. (Text In Persian)

Tarihi, F. (2007). *Majma-ul-Bahrain*. Research: Seyed Ahmad Hosseini. Tehran: Al-Mortazaviyah Library for the Revival of Al-Jaafariyah Works. 1st ed. (text in Arabic)

تأثیر مقتضیات زمان و مکان بر مفهوم تمکین و نشوز مؤثر در نفقه از دیدگاه فقه امامیه

نجمه شریف پور^۱ محمد بهرامی خوشکار^{۲*} ابوالقاسم نقیبه^۳

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۸	تمکین به معنای خاص از جمله حقوق جنسی زوج است و تمکین به معنای عام علاوه بر حقوق جنسی، از لوازم ریاست شوهر بر خانواده به شمار می‌آید و نشوز زوجه در ادبیات فقیهان، معرف عدم تمکین است. با عنایت به تغییر سبک زندگی و تحولات در مناسبات زوجین این پرسش مطرح می‌شود که آیا تمکین و نشوز از نظر مفهوم و مصداق دچار تحول شده است؟ بدون تردید تمکین از جمله حقوق امضایی است و مانند مجعول تأسیسی نیازمند به جعل اعتبار از ناحیه شارع است. شارع ضمن شناسایی تمکین متعارف و امضای آن، مناسبات زوجین و نهاد خانواده را با سازو کار حقوقی مناسب تحکیم بخشیده است. پایداری زوجیت و نهاد خانواده از مؤلفه‌های متعددی تأثیر می‌پذیرد و تمکین از جمله آن مؤلفه هاست. در این پژوهش با روش توصیفی و تحلیلی بر این نکته تأکید شده است که تمکین به معنای عام، متناسب با مقتضیات زمان متحول شده است و زوجه با توجه به اشتغال به تحصیل و کار در بیرون از خانه متناسب با شئون خود، خانواده و زوج، می‌تواند به فعالیت‌های اجتماعی و اشتغال مبادرت نماید. از این رو علی‌رغم فعالیت اجتماعی و اشتغال زوجه در بیرون از خانه، زوج ملزم به انفاق است.
نوع مقاله: پژوهشی اصیل	
واژگان کلیدی تمکین، نشوز، مقتضیات زمان، احکام امضایی، نفقه.	

ارجاع به مقاله:

شریف پور، نجمه، بهرامی خوشکار، محمد و ابوالقاسم، نقیبه. (۱۴۰۱). تأثیر مقتضیات زمان و مکان بر مفهوم تمکین و نشوز مؤثر در نفقه از دیدگاه فقه امامیه. *مطالعات زن و خانواده*، ۱۰(۲)، ۱۰-۳۰.

Doi: 10.22051/jwfs.2022.39324.2823

^۱ دانشجوی دکتری رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
^۲ دانشیار گروه فقه و حقوق، دانشکده الهیات، مدرسه عالی شهید مطهری، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

m1.khoshkar@gmail.com

^۳ دانشیار گروه فقه و حقوق، دانشکده الهیات، مدرسه عالی شهید مطهری، تهران، ایران.

۱- مقدمه

دین مبین اسلام ضمن برشمردن حقوق و مسئولیت‌های اعضای خانواده، همسران را موظف به رعایت وظایف واجب خود و حقوق یکدیگر کرده است که عدم رعایت آن‌ها، موجب اختلال در خانواده و در نتیجه نشوز می‌شود. فقها از دیرباز پیرامون تمکین و نشوز و حدود و اسباب آن گفتگو داشته‌اند. در عصر حاضر، ابعاد این مباحث با توجه به دگرگونی شرایط اجتماعی و تغییر در نقش‌های جنسیتی، گسترده شده و از جمله مسائل مهم در حوزه خانواده دگرگونی یا عدم آن در حقوق و تکالیف زوجین هست که مسئله مورد مطالعه در این پژوهش همین امر است. پاسخ این پرسش متفرع بر آن است که ماهیت مواجهه شارع با سنت‌های حاکم بر روابط زوجین و نهاد خانواده در عصر تشریح دقیق شناسایی شود. امضایی بودن تمکین اقتضایی کند تا با تحول تمکین متناسب با مقتضیات زمان، آثار مترتب بر آن نیز دچار تحول شود. بنابراین، با گذر از مجهول به سؤال و از سؤال به مسئله مورد پژوهش، علاوه بر مسئله‌شناسی، روش حل مسئله نیز تبیین می‌شود. کشف مقاصد احکام و توجه به فلسفه احکام که یکی از مهم‌ترین وظایف فقها در امر جعل احکام است، سبب روشن شدن منظور شارع و تطبیق آن با اقتضانات جدید اجتماعی می‌شود. تغییر سبک زندگی اقتضاء دارد که نگرشی نوین نسبت به برخی مفاهیم از جمله مفهوم تمکین و نشوز صورت گیرد.

در این پژوهش، مسئله اصلی به‌عنوان بنای کار این است که باعنایت به تغییر سبک زندگی و تحولات در مناسبات زوجین، آیا تمکین و نشوز از ظر مصداق دچار تحول شده است یا خیر؟ و مسئله فرعی بر آن این است که تمکین خاص و عام چگونه تعریف می‌شوند؟ ... که در ضمن آن به عناصر و اقتضانات زمانی که احتمال تأثیر آن‌ها بر احکام موجود وجود دارد، پرداخته شده است و با رویکردی نو، مسئله تمکین مورد بازپژوهی قرار گرفته است. ضمناً داده‌ها در پژوهش حاضر، متکی بر یافته‌های پژوهش کتابخانه‌ای است. موضوع پژوهش از نظر روش، توصیفی - تحلیلی است و شامل توصیف، ثبت و تحلیل شرایط موجود است. در واقع هدف از پژوهش توصیفی، بررسی مسائل فعلی از راه جمع‌آوری داده‌هاست که به شکلی کامل‌تر، قدرت توصیف وضعیت و کشف روابط میان عوامل (متغیرهای) دست‌کاری نشده را به پژوهشگر می‌دهد.

۲- تعریف مفاهیم

۱-۲- نشوز

۱-۱-۲- معنای لغوی نشوز: لفظ "نشوز" جمع "نشز" به معنای عصیان و برتری است. "ناشز" و "ناشزه"، به معنای مرد یا زن نافرمان و در مقابل "مطیعه" به کار می‌رود. (طریحی، ۱۳۸۶: ۳۹)

۲-۱-۲- معنای اصطلاحی نشوز: بر اساس آیات ۳۴، ۳۵ و ۱۲۸ سوره نساء و نظر اکثر فقها، قول مشهور، نشوز کراهت هر یک از زوجین از دیگری است و مختص زن نیست (قرطبی، ۱۴۱۶: ۱۱۲)

بنابراین، معنای نشوز در اصطلاح فقهی، به معنای خارج شدن هر یک از همسران از وظایف واجب خود است؛ لذا زمانی زن ناشزه محسوب می‌شود که از انجام وظایف زناشویی خود امتناع کند و همچنین چیزهای نفرت آوری که منافات با تمتع و التذاذ شوهر از زن دارد را از خود دور نکند؛ حتی امتناع از تطهیر و زینت و آرایش در صورت تقاضای شوهر نیز از مصادیق نشوز است و همچنین بیرون رفتن از خانه بدون اذن شوهر و کارهایی دیگر از این قبیل، نشوز به شمار می‌آید، اما اگر در کارهایی که شرعاً به عهده زن نیست از شوهرش اطاعت نکند، نشوز محسوب نمی‌شود. (فیاض، ۱۴۱۹: ۷۴)

زمانی که مرد از همبستری با همسرش بپرهیزد و یا حق قسم یا نفقه زن را ترک کند یا او را کتک بزند ناشز محسوب می‌شود (نجفی، ۱۹۸۱: ۲۰۰). بنابر آنچه گفته شد نشوز منحصر در عقد دائم نیست زیرا در نکاح منقطع نیز تمکین جنسی مرد بر زن لازم است، اما چون در نکاح دائم همسران از حقوق و تکالیف بیشتری برخوردار هستند، محدوده نشوز وسیع تر است. فقها براساس برداشت از روایات و آیات، راه‌حلهایی برای درمان نشوز زن و مرد ارائه کرده‌اند که جهت اختصار، جویندگان را به کتب فقهی ارجاع می‌دهیم (صدوق، ۱۴۰۹: ۲۱۶؛ کاشانی، ۱۴۱۶: ۱۰۸).

نظر قانون مدنی در ماده ۱۱۰۸ چنین است: «اگر زن بدون مانع شرعی و یا عذر موجهی از ادای وظایف زوجیت امتناع کند، مستحق نفقه نیست». باور برخی حقوقدانان با استناد به این قانون، چنین است که در صورت عدم انجام تکالیف مشترک و یا اختصاصی از جانب زن، وی ناشزه محسوب می‌گردد (امامی، ۱۳۷۷: ۴۵۳) و بعضی دیگر هرگونه بدرفتاری یا ناسازگاری (اعم از صرف عدم تمکین) از سوی زوجه را نشوز تلقی می‌کنند (محقق داماد، ۱۳۶۵: ۲۹۷). متقابل در صورت امتناع شوهر از ایفای حقوق همسرش، زن می‌تواند به محاکم قضایی رجوع نماید (امامی، ۱۳۷۷: ۴۵۳).

۲-۲- تمکین

۲-۲-۱- معنای لغوی تمکین: در علم لغت واژه "تمکین" به معنای امکان دهی، تسلیم، (آذرنوش، ۱۳۸۸) توانا گردانیدن تلقی می‌شود.

۲-۲-۲- معنای اصطلاحی تمکین: تمکین دارای دو معنای خاص و عام است. ایجاد شرایطی برای رفع نیازهای جنسی در هر موقعیت ممکن و متعارف، تمکین خاص نامیده می‌شود (محمدی، ۱۳۸۳: ۴۵) و اطاعت کلی زن از شوهر در وظایف خود نسبت به شوهر و در مسائل زناشویی، تمکین عام است که در این نوع تمکین، هر امری که بتواند در مورد خانه‌داری رضایت شوهر را جلب کند، باید از جانب زن در حقوق شوهر صورت پذیرد (تبریزی، ۱۳۸۲: ۵۷) و ریاست شوهر را در خانواده قبول نماید و از همسرش در حدود قانون متعارف اطاعت کند (صفایی و امامی، ۱۳۷۴: ۱۳۷).

منظور از تمکین، از میان برداشتن موانع فعلی و زبانی بین زن و شوهر است (برای برقراری ارتباط و استمتاع زوج) به نحوی که مانعی از جهت زمان و مکان نباشد (محقق حلی، ۱۴۰۹: ۲۹؛ نجفی، ۱۹۸۱: ۳۰۳؛ جبعی عاملی، ۱۴۲۳: ۴۳۸) گرچه عذرهای شرعی و ضرورت‌های عرفی، مشمول عدم محدودیت زمانی نمی‌شوند؛ فقها اجماعاً عذرهای یاد شده را در زمان و مکان خاصی از موارد وجوب تمکین نمی‌دانند (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۰۳).

تمکین واژه‌ای است که فقها آن را به کار برده‌اند. اصطلاحی که در ادله ذکر شده، واژه قنوت و اطاعت است، اما شرح واژه نشوز، در دو آیه از سوره نساء آمده است. صاحب جواهر بر اساس ادله، (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۵۸) اطاعت زن از شوهر را در روابط زناشویی شرط می‌داند و سرپیچی زوجه از درخواست‌های جنسی مرد را مشمول سقوط نفقه دانسته است (نجفی، ۱۹۸۱: ۳۰۷). فقها همچنین نسبت به حقوق جنسی زن، ترک وی را هر چهار ماه یکبار از سوی شوهر جایز نمی‌دانند و حق قسم را بر مرد لازم دانسته‌اند. (حلی، ۱۴۱۵: ۱۸۴) قانون مدنی این امر را صرفاً با عبارت «حسن معاشرت» مطرح نموده است (م ۱۱۰۳ ق.م).

قابل توجه این که عدم تمکین با نشوز متفاوت است؛ هر عدم تمکینی به معنای نشوز نیست چرا که عدم تمکین اعم از نشوز است، مثل مواردی که عدم تمکین مشروع قلمداد شود.

۳- میزان تأثیر تمکین و نشوز در نفقه

مشهور فقهای شیعه، تمکین را همانند عوض یا شبه عوض در برابر نفقه قرار داده و نفقه را مشروط به تمکین نموده‌اند و وجوب نفقه را مشروط به عقد دائم و تمکین کامل زوجه می‌دانند. (جبعی عاملی، ۱۴۰۹: ۴۶۵؛ اسدی حلی، ۱۴۱۳: ۵۲). قانون مدنی نیز مانعیت نشوز در بحث نفقه را در ماده ۱۱۰۸ چنین بیان می‌کند: «اگر زن بدون مانع شرعی و یا عذر موجهی از ادای وظایف زوجیت امتناع کند، مستحق نفقه نیست».

۴- مقتضیات زمان

مقصود از مقتضیات زمان، مجموعه احوالی است که طالب مقتضیات خاصی است؛ شهید مطهری (ره) درباره اقتضانات زمان و مکان می‌گوید: مقتضیات زمان یعنی مقتضیات اجتماع، زندگی و محیط انسان. (مطهری، ۱۳۷۳: ۵۳) البته شرایط و مقتضیات زمان به این شکل نیست که تصور می‌شود که لازمه زمان این است که همه چیز تغییر کند. مقصود از تأثیر مقتضیات بر حکم تمکین و نشوز، حاکم بودن فقه در پوشش انطباق منطقی بر مقتضیات، حوادث و مناسبات جدید و هدایت آن‌ها در مسیر تعالی و صلاح انسان است، نه تبعیت و محکومیت در برابر آن، بدان گونه که در نگرشی سطحی به نظر می‌رسد و اگر تغییرهای زمانی در کادر عناصر ثابت رخ بدهد، تغییر هست ولی تکامل نیست بلکه انحراف و

سقوط است، لذا تغییر باید در یک مدار معین و مشخص و در یک جهت خاص صورت بگیرد تا ترقی باشد.

۵- امکان یا عدم امکان تأثیر زمان بر تمکین و نشوز

یکی از مباحث اختلافی میان فقها و اصولیان شیعه با برخی نواعزالیان جهان عرب (عرب صالحی، ۱۳۹۰) و به تبعیت از آن‌ها، جمعی از به اصطلاح روشنفکران دینی ایران (سروش، ۱۳۷۸: ۸۱) بحث تأثیر تغییر عرف بر فعلیت احکام امضایی است؛ مبنی بر این که اگر عرف تغییر یافت، آیا احکام امضایی هم از فعلیت می‌افتند یا خیر؟ مبنای این تقابل، به بحث ماهیت امضا در احکام امضایی برمی‌گردد. به نظر می‌رسد، جعل اعتبار از سوی شارع برای احکام امضایی لازم است و صرف رضایت شارع، مجوز ورود حکم به دستگاه شرعی نیست، چرا که به طور خلاصه امضای یک حکم از احکام عقلا یعنی فرایند شرعی کردن آن و این نیز معنایی جز ورود آن حکم به مجموعه قوانین شرعی ندارد؛ این امر نیز همان اعتبار جدید یا اعتبار حکمی مماثل حکم عقلا در دستگاه شرع است.

بنابراین، در نتیجه این بحث، در صورت تغییر عرف، چون عرف، ظرف حکم است، حکم تغییر نمی‌کند و فعلیت خود را از دست نمی‌دهد و حتی در امضائیات، نیاز به جعل شارع داریم و عقل ما نمی‌تواند حکم جدیدی را به امضائیات اضافه نماید.

نکته مهم این که گرچه با واقعیتی به نام تحولات زمانی و مکانی در زندگی بشر روبه‌رو هستیم، اما افتتاح باب اجتهاد بر اساس اعتقاد شیعه و تعیین‌کننده بودن دو عنصر زمان و مکان در اجتهاد، تحولات شگرفی در فقه شیعه، متناسب با شرایط و مقتضیات زمان، هم از نظر گستره مباحث و مسائل فقهی و هم از نظر ژرف‌نگری به وجود آورده و می‌آورد. احکام عبادی و احکام مطابق نص - جز قضیه فی واقعه - مشمول تغییر زمان و مکان نمی‌شوند، اما غالب ادله احکام شرعی به صورت ظنی الدلاله هستند (مظفر، ۱۳۸۶: ۶؛ شیخ انصاری، ۱۴۱۶: ۱۰) که اجتهاد در این ادله و استنباط حکم از آن‌ها با لحاظ شاخصه - هایی می‌تواند بسیاری از شبهات موجود در مورد احکام شرعی در زمینه‌های مختلف را برطرف کند. این شاخصه‌ها و روش‌های تغییر احکام به این شرح است:

۵-۱- تغییر فهم فقیه از منابع احکام: تغییراتی که با توجه به تحولات اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و... و شرایط و نیازهای زمان، در اندیشه فقیه ایجاد می‌شود، در فهم بهتر او از دلایل و استنباط دقیق‌تر احکام شرعی اثر می‌گذارد.

۵-۲- دگرگونی در موضوعات احکام و قیود آن‌ها: نسبت حکم و موضوع، نسبت مسبب و سبب است. بی‌گمان شرایط و مقتضیات خاص زمانی و مکانی در دگرگونی موضوعات و مصادیق و قیود آن‌ها مؤثر هستند که نتیجتاً باعث تغییر حکم می‌شوند. لذا شناخت موضوع و قید آن در هر زمان و مکان با آگاهی بر روابط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی حاکم از اهمیت خاصی برخوردار است.

۵-۳- تشخیص مصالح و مفاسد: احکام در فقه شیعه بر مبنای مصالح و مفاسد واقعی هستند و به همین دلیل در سیستم قانون گذاری اسلام، راهی برای عقل در نظر گرفته شده است که همه فرق اسلامی بر این اصل متفق القول اند و تنها اختلاف در محدوده آن است. بنابراین، مبنای ما در بحث تمکین و نشوز و امکان تغییر در این حکم و موضوع و مصادیق موضوع آن‌ها روشن شد.

مسئله تمکین و نشوز از احکام امضایی اسلام عزیز است؛ چنانچه در شرح عادات و رسوم عرب قبل از اسلام آمده است: همسر تابع شوهرش است و باید از اوامر او تبعیت کند مادامی که اوامر شوهر، مخالف عرف و معمول نباشد (جوادی علی، ۱۹۷۶: ۵۲۸).

بنابراین، با وجود لزوم جعل شارع در احکام امضایی، امکان تغییر احکام بر اساس مقتضیات زمانی، در صورت وجود شاخصه های بیان شده وجود دارد و در این امر، فرقی میان احکام تأسیسی و امضایی وجود ندارد.

۶- یافته‌ها: خواص و عوامل مؤثر در زمان، پیرامون مبحث تمکین و نشوز

جهت رسیدن به نظریه نهایی در مبحث تأثیر زمان در محدوده تمکین و نشوز، ابتدا به سه مبحث مؤثر در این زمینه می‌پردازیم:

۶-۱- مفهوم و محدوده نشوز و تمکین

یکی از آثار ریاست مرد بر خانواده، تکلیف تمکین برای زن است. اطاعت زن در برابر مرد، هم در تشخیص مصالح زن از جانب مرد و هم در حیطه مسائل زناشویی، مطرح شده است، مانند کنترل ورود و خروج زن از منزل که باید به اذن شوهر باشد و مرد می‌تواند مانع خروج وی از منزل شود البته در صورت تشخیص عدم مصلحت (مطهری، ۱۴۰۵: ۴۹۲) و دلیل آن، روایاتی همچون روایت معتبر از محمد بن مسلم از ابی جعفر بیان شده است.^۱

محقق شدن یا نشدن نشوز زوجه، به فهم حدود و گستره اطاعت زن از همسر بستگی دارد که در این باره میان فقها اختلاف نظر وجود دارد که بیان می‌شود.

برخی از فقها قائل هستند که نشوز به طور کلی با اطاعت نکردن و طغیان زن از شوهر محقق می‌شود و گستره نشوز زوجه به اندازه گستره اوامر و نواهی شوهر دانسته شده است (طریحی، ۱۳۸۶: ۶۹). گروهی از فقها این دیدگاه را به صراحت رد کرده‌اند و قائل اند نشوز، انجام فاحشه مبینة توسط زوجه است و مستند آن را روایت پیامبر (ص) در حجة الوداع می‌دانند؛^۲ صاحب جواهر در این مورد می‌نویسد: «نظر

۱. ... عن محمد بن مسلم عن ابی جعفر (ع). قال: جاءت امرأتی الی النبی (ص) فقالت: یا رسول الله (ص) ما حق الزوج علی المرأة؟ فقال لها أن تطیعه و لا تعصیه و لا تصدق من بیته الا باذنه و لا تصوم تطوعاً الا باذنه و لا تمنعه نفسها و ان کانت علی ظهر القتب و لا تخرج من بیته الا باذنه و ان خرجت بغير اذنه... (حر عاملی، ۱۴۰۹، ۱۱۲)

۲. یا ایها الناس! إن لکم علی نساءکم حقا و لנساءکم حقا لکم علیهن آلا یوطئن فرشکم احد تکرهونه و علیهن آلا یاتین بفاحشه مبینة؛ فان فعلن فان الله تعالی قد اذن لکم ان تهجروهن فی المضاجع و تضربوهن ضربا غیر مبرح، فان انتهین فلهن رزقهن و کسوتهن بالمعروف (ابن عربی، ۳۳۲)

کسانی که معتقدند نشوز زن عبارت است از هرگونه سرکشی و تنفر، مطابق با شرع نیست، لذا بدزبانی زن یا خودداری وی از خدمت همسر و برآوردن نیازهایی که ربطی به بهره‌وری جنسی ندارد، جزء مصادیق نشوز نیست زیرا هیچ یک از این کارها بر زن واجب نیست». (نجفی، ۱۹۸۱: ۲۰۱) مشهور فقها بر این نظر هستند (سیوری حلی، ۱۴۰۴: ۲۷۶؛ عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۲۳، ۱۲۲؛ موسوی خمینی: ۱۳۹۲: ۳۱۳۲؛ حلی (محقق)، ۱۴۰۹: ۳۴۷).

شیخ صدوق نیز در شرح نشوز می‌گوید: «اطاعت نکردن زن از شوهر و اداء حق نکردن مرد نسبت به همسر خود، نشوز محسوب می‌شود...» (صدوق، ۱۴۰۹: ۲۱۶).

علامه حلی بیان می‌کند که اگر زوجه مانع جماع گردد در هر زمان و هر مکانی، در صورتی که عذر شرعی یا عقلی نداشته باشد ناشزه می‌شود و همچنین اگر در غیر واجبات بدون اذن از منزل خارج گردد. (حلی (علامه)، ۱۴۱۹: ۱۰۸) در قانون مدنی نیز در ماده ۱۱۰۸ «وظایف زوجیت» در برابر نفقه و همچنین در ماده ۱۱۱۴ و ۱۱۱۵ تکلیف زن به سکونت در منزلی که شوهر تعیین می‌کند از مصادیق مشخص گستره نشوز دانسته شده است.

۶-۲- اذن شوهر برای خروج همسر از منزل: مسئله خروج زن از منزل در مبحث تمکین و نشوز، به طور خاص مورد بررسی فقها قرار گرفته است تا جایی که مشهور فقها، حتی برخی از آن‌ها که نشوز را صرفاً عدم تمکین خاص دانسته‌اند، بر اساس روایات^۱، مطلق خروج زن بدون اذن شوهر از منزل را حرام و موجب نشوز دانسته و جز در مواقع ضروری باعث محرومیت از نفقه می‌دانند (اسدی حلی، ۱۴۱۳: ۹۵؛ محقق حلی، ۱۴۰۹: ۵۶۹؛ نجفی، ۱۹۸۱: ۳۴۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹: ۳۰۸). شهید ثانی در این خصوص چنین می‌گوید: «عدم خروج از منزل بدون اذن زوج، از حقوق زوج بر زوجه است، ولو جهت دیدار نزدیکان، تدفین اموات و حتی عیادت بیماران ایشان» (جبعی عاملی، ۱۴۲۳: ۳۰۸) برخی از مراجع متأخر من جمله مرحوم آیت‌الله فاضل لنکرانی و آیت‌الله بهجت نیز همین فتوا را اعلام کرده‌اند (موحدی لنکرانی، ۱۴۲۱: ۴۶۷؛ بهجت، ۱۴۲۸: ۴۵۳).

باتوجه به نیازهای روز، برخی فقها ضمن پابندی به موازین شریعت، نسبت به حل مسائل جدید به خصوص در حوزه خانواده، بر خلاف فتوای مشهور نظر داده‌اند و همراه باتوجه به اقتضانات زمان و مکان در استنباط احکام و با استفاده از اصول عقلی و نیز تفسیر موازین دینی و پیراستن آن از فرهنگ‌ها و سنت‌های اجتماعی، تعریف جدیدی از محدوده برخی از احکام ارائه کرده‌اند.

در میان فقها مرحوم خوئی معتقد است: در مواردی که خروج از منافی حق استمتاع شوهر است، برای زن جایز نیست که از منزل بدون اذن شوهر بیرون برود (موسوی خوئی، ۱۴۱۰: ۲۸۹). نظر فقهای دیگری نظیر علامه شیخ فضل‌الله در کتاب دنیا المرأه نیز موید این نظر است. برخی گفته‌اند: «... در صورتی

^۱ حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۰۵۹، باب ۷۹، حدیث ۵، و ج ۲۰، ص ۱۰۵۷، باب ۷۹، حدیث ۱؛ صدوق، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۴۳۹.

رضایت شوهر لازم است که بیرون رفتن زن در منافات با حق شوهر قرار بگیرد». (جناتی، ۱۳۸۸: ۵۱۳) از میان مراجع تقلید معاصر شیعیان، برخی محدوده اعتبار منع خروج زن از خانه بدون اذن شوهر را، عدم آزار زن می دانند. (صانعی، ۱۳۹۴: ۳۸۳) البته این دلیل، قابل مناقشه است.

به نظر می رسد فتوای فقهای معاصر تحت تأثیر کلام صاحب جواهر قرار گرفته که ایشان سفر زوجه بدون اذن زوج را در صورتی که مصداق نشوز نباشد، حرام نمی شمارد؛ (نجفی، ۱۹۸۱: ۲۵۸) در نتیجه می توان در همان راستا، عدم حرمت خروج از منزل بدون اذن شوهر را نیز در صورتی که نشوز تلقی نشود، برداشت کرد. چنانچه که می توان سخن شیخ مفید مبنی بر اینکه خارج شدن از منزل بدون اذن شوهر را، از نشانه های نشوز زن می داند (النعمان العکبری البغدادی، ۱۴۱۵: ۵۱۸) به این جهت دانست که این امر، مانعی در استمتاع زوج به وجود می آورد. (احمدیه، ۱۳۹۵: ۹۳)

ظاهراً مطلق حرمت خروج زن از منزل بدون اذن شوهر، با برخی از قواعد مسلم شرعی دیگر مانند حسن معاشرت، رعایت عدالت، احترام متقابل و... سازگاری ندارد و چه بسا این اطلاق، موجب اختلاف گردد؛ چنانچه یک پژوهش میدانی نشان می دهد که «سبک های تصمیم گیری و ساختار قدرت در خانواده، طلاق عاطفی را پیش بینی می کنند». (حسینائی، ۱۳۹۸)

تغییر و تحول در عوارض و شرایط زنان که موضوع بحث هست، موجب تغییر در فهم فقها از ادله می گردد.

علاوه این که، خروج متعارف از منزل، لزوماً پایمال کردن حق شوهر یا عمل حرام یا مفسده ای را به همراه نمی آورد، زیرا علمای دینی، حقوق شوهر در زندگی زناشویی را مشخص می دانند. وجود محبت زناشویی و نیز رابطه خارج از منفعت طلبی در زندگی مشترک، موجب فراهم شدن زمینه جهت برآورده شدن این حق به طور کامل می شود. در صورتی که خروج از منزل، شکل ترک منزل و معنای جدایی از شوهر را داشته باشد، با حق برآوردن نیازهای جنسی زوج معارض می شود.

یکی از مؤلفه هایی که تغییر آن، باعث تغییر حکم شرعی می گردد، عرفیات جامعه است که در این باب نیز مدنظر قرارداد معنای عرفی خروج از منزل، راهگشا است.

شاید در یک دوره زمانی مانند عصر نزول، خروج زن از حریم خانه، از نظر عرف ناپسند بوده و نوعی نافرمانی زن به حساب می آمده است، اما این مسئله قابل تعمیم به تمام زمان ها و مکان ها نیست. در دوره کنونی با نظر به تحولاتی که در نگرش جوامع به وجود آمده است (البته تحولاتی که مخالف اصول مورد نظر دین نیستند) و هم چنین رشد فراگیر علوم و نیز نیاز جوامع به حضور بانوان در عرصه های مختلف باید گستره وسیع تری برای این امر قائل شد. تغییر ویژگی های بیرونی موضوع، به طور قطع بر تغییر حکم موضوع اثرگذار است.

آمار سال ۱۳۹۷ نشان می‌دهد در ایران بیش از ۹۶ هزار پزشک عمومی و متخصص و فوق تخصص وجود دارد (www.ssb.ir) و آمار سال ۱۳۹۹ نشان‌دهنده این است که بیش از ۶۰ درصد از فرهنگیان را بانوان تشکیل می‌دهند (www.irna.ir).

مترتب بودن سقوط نفقه بر خروج بدون اذن از منزل نیز شاهد دیگری است که نشان می‌دهد منظور از «خروج از منزل»، «ترک منزل» است. چرا که هر خروجی به منزله بی‌اعتنایی به خواست مرد و نافرمانی زن نیست تا مستوجب تأدیب، آن هم به طریق مالی شود و احتمالاً منظور فقها آن است که زن در حالی خارج شود که مرد جهت بازگرداندن زن به خانه و ایجاد آشتی از روش‌های فوق مانند عدم پرداخت نفقه بهره‌جوید.

از سوی دیگر، با توجه به آیه شریفه «الرجال قوامون...» (نساء/۳۴) و ماده ۱۱۰۵ ق.م.علت پذیرش قوامیت و سرپرستی مرد بر زن، صرفاً رعایت مصالح زن و حمایت از او و به تبع آن، حفظ حریم خانوادگی است و نباید قوامیت به معنی تسلط بر اراده زن تلقی گردد؛ لذا چنانچه که خروج زن بی اذن شوهر، ضربه به حریم خانواده و به معنی ناسازگاری نباشد، دلیلی بر حرمت مطلق وجود ندارد. علی-الظاهر تغییر برداشت فقها از ادله به واسطه تغییر عوارض موضوع، اثر خود را به روشنی نشان می‌دهد.

هم‌چنین نگاه شریعت به زن، به‌عنوان موجودی مختار و مستقل که حق تصرف در اموال و اداره آنان را دارد است و طبیعتاً چنین اختیاراتی، مستلزم محدوده دیگری از اختیارات خدشه‌ناپذیر برای اوست و اختیارات مرد در شرع و قانون به‌عنوان رئیس خانواده منقطعاً به طور قطع در جهت تشخیص و رعایت مصالح افراد خانواده و در راستای اجرای صحیح آن‌هاست.

به نظر می‌رسد نظر کلی فقها و حقوق دانان، لزوم اذن در خروج زن از منزل به‌طور مطلق است و همسر حق نظارت بر رفت و آمدهای زن را دارد. به‌طور مثال صاحب جواهر بیان می‌دارد: «اگر زوجه بدون اذن زوج به سفر مستحی یا مباح برود، نفقه او ساقط می‌شود حتی اگر منافات با استمتاع هم نداشته باشد و در این صورت از مصادیق ناشزه محسوب می‌شود» (نجفی، ۱۹۸۱: ۱۴)، اما استثنائات زیادی بر این امر وارد می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۴۲۴: ۱۱۹). لحاظ عناوین ثانویه و این که غالب مردان به اذن فحوا، به خروج‌های متداول روزانه راضی هستند، این مطلب را ثابت می‌کند که حتی با پذیرش لزوم استیذان مطلق، در بسیاری از خروج‌ها نیاز به استیذان وجود ندارد (رهبر، ۱۳۹۳: ۸۰). بنابراین، دگرگونی مصالح و مفاسد و تغییر ملاک حکم و تغییرات ایجادشده در موضوع یعنی شرایط، ویژگی‌ها و صفات بانوان در خانواده و جامعه، در تغییر حکم حرمت خروج زن از منزل بدون اذن شوهر مؤثر هستند و تأثیر مکان‌ها و فرهنگ‌های مختلف بر تغییر دیدگاه نسبت به لزوم اذن برای خروج از منزل و محدوده این حق، انکارناپذیر است.

۳-۶- **اشتغال و تحصیل:** دو مسئله تحصیل و اشتغال، طبق ماده ۱۱۰۷ ق.م. یا باید با اذن شوهر باشند و یا این که به صورت شرط ضمن عقد ذکرگردند. چنانچه زن از وظایف خویش در مقابل همسر سرپیچی کند، بنا به فتاوی فقها و نیز قانون مدنی، نفقه‌ای ندارد، اما به نظر می‌رسد در مسأله اشتغال و تحصیل زوجه نیز بحث بر همین منوال است، (از ابتدای انقلاب تا کنون، نرخ ۳ درصدی زنان از تحصیلات دانشگاهی، به ۲۷ درصد رسیده است و طبق آمار سال ۱۳۹۷ از جمعیت ۲۴ میلیونی شاغل در ایران، ۴ میلیون و ۴۲۰ هزار نفر از آنان را بانوان تشکیل می‌دهند - www.irna.ir) یعنی باید به گونه‌ای باشد که در جهت حفظ حریم خانوادگی، ریاست مرد بر خانواده را حفظ نماید. لذا مرد حق منع زن از شغل کنونی وی که با مصالح خانواده یا حیثیات زوجین معارض است را دارد، اما حق مخالفت مطلق و بی دلیل با اشتغال وی را ندارد؛ که در اینجا نقش پررنگ عرف و عادات اجتماعی و هم چنین ملاک کلی معاشرت نیکو و معروف با زن برای جلب رضایت طرفین و استواری بنیان خانوادگی، بیشتر روشن می‌شود. به طور کلی می‌توانیم بگوییم ریشه اصلی مسأله زمان و مکان، همین مناسبت حکم و موضوع است؛ یعنی تأثیر زمان و مکان در اجتهاد در راستای تغییر موضوعات احکام اجتماعی اسلام است. این در حالی است که، از نظر قانون مدنی وارد دانستن یا ندانستن نافرمانی زوجه از خواسته همسر خود در رابطه با اشتغال او در گستره نشوز مشخص نیست و از ماده ۱۱۰۷ ق.م. به دست نمی‌آید لذا موجب اتخاذ مواضع مختلف توسط حقوق دانان پیرامون مشاغل انتخابی قبل و بعد از ازدواج از سوی زوجه شده است (کاتوزیان، ۱۳۷۱: ۲۱۹؛ امامی، ۱۳۷۷: ۱۷).

۴-۶- **نظریه منتخب:** با توجه به بحث اصلی ملاک در تمکین، عملکرد انسانی است که در آن شرایط خاص به سر می‌برد و رفتارش مورد قبول عرف زمان و مکان است و از این لحاظ هر دو جنبه نوعی و شخصی را دارا است و در تعیین مصادیق تمکین باید به نقش عرف، اخلاق، زمان و مکان توجه شایانی کرد و در کل می‌توان مفهوم تمکین را پذیرش ریاست مرد در خانواده محسوب کرد. چنانچه در یک پژوهش میدانی عامل اصلی ثبات خانواده، تأمین نیازهای فطری همسران دانسته شده است. طبق این نظریه که نظریه پیوند فطری نام دارد، سرپرستی مرد در خانواده از جمله عوامل ثانویه استحکام خانوادگی است که تحت تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی است (بستان نجفی، ۱۳۹۲: ۷۱).

از جمله شواهد بر عرفی بودن معنای تمکین و تأثیر زمان و مکان بر معنای تمکین، مستحق بودن زوجه برای نفقه است حتی زمانی که به علت سن بالا، توانایی برای برقراری رابطه جنسی و حتی تمکین عام را ندارد؛ لذا حمل روایات صحیح پیرامون وجوب اذن، بر زنان ناسازگار لازم می‌آید.

از لحاظ معنوی، ازدواج یک پیوند آسمانی است و در سکون و آرامشی که نصیب زوج و زوجه می‌گردد و ثمره آن است، شکی نیست؛ زیرا در حقوق، ازدواج یک عقد رضایی است. لذا به طور قطع نگاه صرف حقوقی به بحث تمکین و نفقه و «ما به ازای» یکدیگر دانستن این دو صحیح نیست چرا که در

حریم زناشویی، احترام متقابل به یکدیگر و برآوردن نیازهای یکدیگر است که سبب استحکام زندگی می‌شود.

احتمال می‌رود این مسئله که در احکام فقهی، نفقه و تمکین را در مقابل یکدیگر قرار داده‌اند برای گوشزد کردن تکلیف مرد و زن در زندگی باشد. پس تعریف، نشوز زن به معنای خروج از دایره ریاست مرد و یا نپذیرفتن او به‌عنوان سرپرست خانواده است و مرد نیز مسئولیتی در قبال چنین زنی ندارد که عرف عصر کنونی نیز چنین تعریفی را می‌پذیرد. احتمالاً مراد از این تقابل ایجاد راهی برای تشکیل یک خانواده منسجم طبق اصول الهی است که بر مبنای ریاست مرد بر خانواده استوار است. یکی از شواهد مهم جهت اثبات این ادعا، رابطه و وجوب نفقه با نکاح دائم است که در ماده ۱۱۰۶ ق.م به آن اشاره شده است، زیرا طبق این اصل در ازدواج موقت از آنجا که مرد از نظر ریاست، احاطه‌ای بر زن ندارد، نفقه برعهده‌اش نیست. همین‌طور است طلاق که رجوعی برای آن نیست، بنابراین، تقابل تمکین و نفقه نه تنها به معنای باج‌خواهی مرد از زن نیست بلکه به معنای قبول کردن الگوی خانواده از منظر شریعت است و آن، چیزی غیر از انجام کامل تکالیف هر یک از همسران در مقابل هم و احترام متقابل آنان به حقوق یکدیگر نیست. لذا جایز نیست زن عملی انجام دهد که تراحمی در تمکین خاص او به وجود آید و در نتیجه خدشه‌ای در رابطه عاطفی بین آن دو به وجود نیاید، چرا که ایجاد آرامش بین زوجین، اصلی‌ترین دلیل ازدواج از نظر شرع است و از آنجا که مدیریت بخش عاطفی خانواده برعهده زن بوده و برآوردن نیازهای همسر یکی از اسباب ایجاد علقه بین زوجین است بنابراین، شرع هر عملی را که موجب خللی در این آرامش شود - چه از جانب زن باشد و چه از جانب مرد - مردود می‌داند.

۷- نتیجه‌گیری

باتوجه به نقش زمان، مکان، عرف و اخلاق در تعیین مصادیق تمکین، اطاعت زن به‌صورت مطلق قابل‌پذیرش نیست. تمکین به معنای خاص از جمله حقوق جنسی شوهر به‌شمار می‌آید که مهم‌ترین اثر مترتب بر آن، دریافت نفقه است. تمکین به معنای عام، امری عرفی محسوب می‌شود. ملاک در تمکین، عملکرد انسانی است که در آن شرایط خاص به‌سرمی‌برد و رفتارش مورد قبول عرف است و از این لحاظ هر دو جنبه نوعی و شخصی را دارا است.

حضور فعال زنان در فعالیت‌های مختلف، از امور متعارف عصر حاضر است و از مسلمات عرفی به‌شمار می‌آید؛ لذا دگرگونی زمان و مکان، تغییر فرهنگ‌ها و رشد علمی و فکری زنان در مدیریت خانواده، نقشی مهم‌تر از تابعیت بی‌چون و چرا را برای زنان می‌طلبد و در کل می‌توان مفهوم تمکین را پذیرش ریاست مرد در خانواده محسوب کرد.

تأمین نیاز جنسی زوجین که به‌عنوان وظیفه آن‌ها در احکام قلمداد می‌شود، در راستای ایجاد انس و الفت بین زوجین است که در نهایت به‌عنوان عامل استحکام روابط زن و مرد، به حفظ کانون خانوادگی

کمک می‌کند و لذا تمکین حکمی دوجانبه است که جنبه اخلاقی هم دارد، نه وظیفه‌ای یک طرفه و از سر اجبار و تقابل تمکین و نفقه، چیزی غیر از احترام متقابل همسران به حقوق هم و انجام تکالیف در مقابل یکدیگر نیست.

نشوز زن به معنای خروج از دایره ریاست مرد و یا نپذیرفتن او به‌عنوان سرپرست خانواده است و مرد نیز مسئولیتی در قبال چنین زنی ندارد؛ لذا در بحث خروج از منزل نیز با توجه به نیاز جوامع به حضور زنان در عرصه‌های مختلف و ملازمت آن با خروج زن از منزل، اگر هر خروجی را به معنای نشوز زن تلقی کنیم و به تبع آن زن را از حق نفقه محروم نماییم، این امر، مسئله‌ساز می‌شود. ملاک مشروعیت خروج از منزل زوجه، رفتار متعارف زنان در جامعه تلقی می‌شود؛ لذا معیار نوعی مورد توجه قرار می‌گیرد. با وجود این، نباید از ویژگی‌های شخصی زوج و زوجه، در مشروعیت نوع فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی غفلت ورزید.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه با رعایت کدهای اخلاقی انجام پژوهش‌های انسانی صورت پذیرفته است.

حمایت مالی: پژوهش حاضر تحت حمایت مالی هیچ نهادی نبوده است.

سهام نویسندگان: دکتر محمد بهرامی خوشکار، به‌عنوان نویسنده مسئول و استاد راهنما و دکتر سیدابوالقاسم نقیبه‌به‌عنوان استاد مشاور همکاری داشتند.

تضاد منافع: این پژوهش به طور مستقیم یا غیرمستقیم با منافع شخص یا سازمان خاصی تعارض ندارد. تشکر و قدردانی: از تمام کسانی که صادقانه در اجرای این پژوهش همکاری داشتند کمال تشکر را دارم.

منابع

- احمدیه، مریم. (۱۳۹۵). تطورات مفهوم نشوز در ادوار مختلف فقه شیعه. مطالعات زن و خانواده. ۴(۱): ۹۳.
DOI:10.22051/jwfs.2016.234
- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۸۸). فرهنگ معاصر عربی - فارسی. تهران: نشر نی. چاپ دهم.
- اسدی حلی، ابومنصور حسن بن یوسف بن مطهر (علامه حلی). (۱۴۱۳). قواعد الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام. قم: مؤسسه النشر الاسلامی. چاپ اول.
- الاصفهانى، بهاء‌الدین محمد بن حسن (فاضل هندی). (۱۴۱۶). كشف اللثام فی شرح قواعد الاحکام. قم: مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین.
- امامی، حسن. (۱۳۷۷). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامیه. چاپ شانزدهم.
- انصاری، مرتضی. (۱۴۱۶). فرائد الاصول فی تمییز المزیف عن المقبول. انتشارات نشر اسلامی، قم، چاپ پنجم.
- بستان نجفی، حسین. (۱۳۹۲). کوششی نظری در جهت ساخت مدل اسلامی ثبات خانواده. مطالعات زن و خانواده. ۱(۱):
DOI: 10.22051/jwfs.2014.1509.۹۶

- بهبخت فومنی گیلانی، محمد تقی. (۱۴۲۸). رساله استفتانات. قم: دفتر حضرت آیت الله بهجت. چاپ اول. تبریزی، میرزا جواد. (۱۳۸۲). توضیح المسائل. دفتر نشر برگزیده.
- جبعی عاملی، زین الدین. (شهادت ثانی) (۱۴۲۳). الروضه البهیة فی شرح اللمعة دمشقیة. قم: گنج عرفان. جناتی، محمد ابراهیم. (۱۳۸۸). رساله توضیح المسائل. انصاریان.
- جواد، علی. (۱۹۷۶). المفصل فی تاریخ العرب قبل الإسلام. چاپ اول. بیروت: دارالعلم للملایین.
- حر عاملی، محمد بن الحسن. (۱۴۰۹). وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه. قم: موسسه ال بیت (ع) لإحیاء التراث. چاپ اول.
- حسینایی، علی. (۱۳۹۸). پیش بینی طلاق عاطفی بر اساس سبک های تصمیم-گیری و ساختار قدرت خانواده در زنان شاغل. مطالعات زن و خانواده. (۳)۷: ۱۵۱-۱۲۹. DOI:10.22051/jwfs.2019.21896.1848 [link]
- حکیم، محسن. (۱۴۱۰). منهاج الصالحین. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات. چاپ اول.
- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر. (علامه حلی) (۱۴۱۹). قواعد الاحکام. انتشارات اسلامی، قم، چاپ اول.
- حلی، حسین. (۱۴۱۵). بحوث الفقهیة. قم: مؤسسه المنار. چاپ چهارم.
- حلی، نجم الدین جعفر بن حسن. (محقق حلی) (۱۴۰۹). شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام. قم: استقلال. چاپ دوم.
- رهر، مهدی. (۱۳۹۳). محدوده شرعی تمکین عام زوجه. نشریه پژوهش های فقهی، ۱۰(۱): ۶۱-۸۲. DOI:10.22059/jorr.2014.50789
- سروش، عبدالکریم. (۱۳۷۸). بسط تجربه نبوی. تهران: موسسه فرهنگی صراط. چاپ اول.
- سیوری حلی، مقداد بن عبدالله. (فاضل مقداد) (۱۴۰۴). التفتیح الرائع لمختصر الشرایع. قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی (ره).
- صانعی، یوسف. (۱۳۹۴). رساله توضیح المسائل. قم: انتشارات میثم تمار.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه قمی (شیخ صدوق). (۱۴۰۹). من لا یحضره الفقیه. تهران: نشر صدوق. چاپ اول.
- صفایی، سید حسین و امامی، اسد الله. (۱۳۷۴). حقوق خانواده. تهران: انتشارات دانشگاه تهران. چاپ چهارم.
- طریحی، فخرالدین. (۱۳۸۶). مجمع البحرین. پژوهش: سید احمد حسینی. تهران: المکتبه المرتضویه لإحیاء الآثار الجعفریه. چاپ اول.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن. (۱۳۶۳). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المکتبه المرتضویه لإحیاء الآثار الجعفریه.
- عرب صالحی، محمد. (۱۳۹۰). معرفت ذاتی و عرضی دین. مجله معرفت کلامی. ۲ (۲): ۲۷-۵۰. [link]
- فراهیدی، خلیل احمد. (۱۴۲۹). العین. پژوهش: سید موسی شبیری زنجانی. قم: موسسه النشر الاسلامی. چاپ نهم.
- فیاض، محمد اسحاق. (۱۴۱۹). منهاج الصالحین. قم: مکتب سماحه الشیخ محمد اسحاق فیاض. چاپ اول.
- فیض کاشانی، محسن. (ملا محسن) (۱۴۱۵). تفسیر الصافی. تهران: مکتبه الصدر.
- قرشی، سید علی اکبر. (۱۳۷۷). تفسیر احسن الحدیث. تهران: بنیاد بعثت.
- قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد. (۱۴۱۶). الجامع الاحکام الفقهیة. قاهره: دارالحدیث.
- کاتوزیان، ناصر. (۱۳۷۱). حقوق خانواده. تهران: شرکت انتشار. چاپ سوم.
- کاشانی، مولی محسن. (۱۴۱۶). المحججه البیضاء. قم: دفتر انتشارات اسلامی. چاپ سوم.
- محقق داماد، مصطفی. (۱۳۶۵). بررسی فقهی حقوق خانواده. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی. چاپ هفتم.
- محمدی، مرتضی. (۱۳۸۳). قدرت زنان یا خشونت مردان. نشریه مطالعات کاربردی زنان. تهران: شورای فرهنگی اجتماعی زنان، ۲۳: ۴۵. [link]

- مطهری، احمد. (۱۴۰۵). مستند تحریر الوسیله امام خمینی (ره). قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۳). اسلام و مقتضیات زمان. تهران: صدرا.
- مظفر، محمدرضا. (۱۳۸۶). اصول فقه. انتشارات دارالفکر، چاپ دوم.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۴). کتاب النکاح. محقق: محمدرضا حامدی. قم: انتشارات مدرسه امام علی.
- موحدی لنگرانی، محمد فاضل. (۱۴۲۱). تفصیل الشریعه فی شرح تحریر الوسیله. قم: مرکز فقه ائمه اطهار (ع). چاپ اول.
- موسوی خمینی، روح الله. (۱۳۹۲). تحریر الوسیله. قم: موسسه مطبوعات دارالعلم. چاپ اول.
- موسوی خونی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۰). منهاج الصالحین. بی جا. مطبعه النعمان. چاپ بیست و یکم.
- نجفی، محمد حسن. (۱۹۸۱). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام. بی جا. دار احیاء التراث العربی. چاپ هفتم.
- النعمان العکبری البغدادی، محمد بن محمد (شیخ مفید). (۱۴۱۵). کتاب النکاح. بیروت: دارالصفوه.

Reference

- Ahmadiyye, M. (2016). Evolutions of the concept of disobedience in different periods of Shiite jurisprudence. *Women and Family Studies*. Volume 4. Number 1. Page 93. Doi: 10.22051/jwfs.2016.234. (Text In Persian) ([link](#))
- Al-Hurr al-Amili, M. (1989). *Vasael Al-Shia Ela Tahsil Masael Al-Sharia (the Shia's Rules and Principles to Reach Religion's Issues)*. Qom: Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. 1st ed. (text in Arabic)
- Al-Isfahani, B. (Fadhil Hindi) (1996). *Kashf al-lesam fi sharfh qavaed al-ahkam*. Qom: Islamic Publishing Institute, Subordination to the teachers' association. (text in Arabic)
- Al-Nu'man al-Akbari al-Baghdadi, M. (Sheikh Mufid) (1995). *Kitab Al-Nikah (The Book of Marriage)*. Beirut: Dar al-Safwa. (text in Arabic)
- Ansari, M. (1996). *Faraid al-Asool fi tamiz al-mazif an al-maqbool (The main principles of distinguishing between right and wrong)*. Islamic Publishing Institute, Qom, 5th ed. (text in Arabic)
- Arab Salehi, M. (2011). Substance and accident of religion. *Journal of Verbal Knowledge*. 2(2):28. (Text In Persian) ([link](#))
- Asadi Hilli, A. (Allama Hilli) (1993). *Rulings in recognizing halal and haram*. Qom: Islamic Publishing Institute. 1st ed. (text in Arabic)
- Azarnoosh, A. (2009). *Contemporary Arabic-Persian Culture*. Tehran: Ney Publications, 10th ed. (Text In Persian)
- Behjat Foumani Gilani, M. (2007). *Islam Ajwebat-al-Estefaat*. Qom: Office of Ayatollah Behjat. 1st ed (Text In Persian).
- Bostan Najafi, H. (2013). A theoretical attempt to construct an Islamic model of family stability. *Women and Family Studies*. 1(1):96. Doi: 10.22051/jwfs.2014.1509. (Text In Persian) ([link](#))
- Emami, H. (1998). *Civil Rights*. Tehran: Islamic Publications. 16th ed (Text In Persian).
- Faiz Kashani, M. (Mullah Mohsen) (1995). "*Tafsir al-Safi*". Tehran: Maktab al-Sadr. (text in Arabic)
- Farahidi, KH. A. (2008). *Al-eyn. Research: Seyed Musa Shobiri Zanjani*. Qom: Islamic Publishing Institute. 9th ed. (text in Arabic)
- Fayyaz, M. I. (1999). *Minhaj Al-Saleheen*. Qom: Sheikh Mohammad Ishaq Al-Fayyaz Samaha School. 1st ed. (text in Arabic)
- Hakim, M. (1990). *Minhaj Al-Saleheen*. Beirut: Press Academy. 1st ed. (text in Arabic)
- Heli, H. (1995). *The study of jurisprudence*. Qom: Al-Manar Institute. 4th ed. (text in Arabic)

- Hilli, H. (Allama Hilli) (1999). *Qawaid al-ahkam*. Islamic Publications, Qom, 1st ed. (text in Arabic)
- Hilli, N. (Mohaqeq Al-Hilli) (1989). *Sharia of Islam in matters of Halal and Haram*. Qom: Esteqlal Publications. 2nd ed. (text in Arabic)
- Hosseini, A. (2019). Predicting emotional divorce based on decision-making styles and family power structure among working women. *Women and family studies*. Volume 7. Number 3. Page 129. Doi: 10.22051/jwfs.2019.21896.1848. (Text In Persian) ([link](#))
- Jabai Ameli, Z. (Shahid Thani) (2002). *Al-Rawda al-bahiyya fi sharh al-lum'at al-Dimashqiyya*. Qom: Ganje Erfan Publications. (text in Arabic)
- Janati, M. (2009). *Risalah of Tauzeeh ul Masail*. Ansarian. (Text In Persian)
- Javad, A. (1976). *Detailed history of Arabia before Islam*. 1st Ed. Beirut: Dar Al-Elam for Mullaahs. (text in Arabic)
- Kashani, M. (1996). *Al-mohaja Al-bayza*. Qom: Islamic Publications Office. 3rd ed. (text in Arabic)
- Katozian, Nasser (1992). *Family law*. Tehran: Enteshar Company. 3rd ed. (Text In Persian)
- Makarem Shirazi, N. (2003). *Kitab Al-Nikah* (The Book of Marriage). Researcher: Hamedi Mohammad Reza. Qom: Imam Ali School Publications. (Text In Persian)
- Mohaghegh Damad, M. (1986). *Jurisprudential study of family law*. Tehran: Islamic Sciences Publishing Center. 7th ed. (Text In Persian)
- Mohammadi, M. (2004). Women's power or men's violence. *Journal of Applied Studies in Women*. Tehran: Women's Socio-Cultural Council, 23:45. (Text In Persian) ([link](#))
- Motahari, A. (1985). *Imam Khomeini's Tahrir al-Wasilah Documentary*. Qom: Islamic Publishing Institute. (Text In Persian)
- Motahari, M. (1994). *Islam and the requirements of the time*. Tehran: Sadra. (Text In Persian)
- Mousavi Khoei, A. (1990). *Minhaj Al-Saleheen*. Al-Nu'man Press. 21st ed. (text in Arabic)
- Mousavi Khomeini, R. (2013). *Tahrir al-Wasilah*. Qom: Dar Al-Elm Press Institute. 1st ed. (Text In Persian)
- Movahedi Lankarani, M. (2001). *Tafsil al-shari'a fi sharh tahrir al-vasila*. Qom: Jurisprudence Center of the Imams. 1st ed. (text in Arabic)
- Muzaffar, M. R. (2007). *Principles of jurisprudence*. Dar al-Fikr Publications, 2nd ed. (text in Arabic)
- Najafi, M. H. (1981). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Sharai' al-Islam*. Dar Al-Ihya' Al-Tarath Al-Arabi. 7th ed. (text in Arabic)
- Qorashi, A. (1998). *Interpretation of Ahsan al-hadith*. Tehran: Besat Foundation. (Text In Persian)
- Qurtubi, A. (1996). *Al-Jami' Al-ahkam Al-faqih*. Cairo: Dar al-Hadith. (text in Arabic)
- Rahbar, M. (2014). The religious scope of the general obedience of the wife. *Journal of Jurisprudential Research*, Scopus Database. 10(1): 80. (Text In Persian) ([link](#))
- Saduq, A. (Sheikh Saduq). (1989). *Man Lā Yahzarah Al- Faqih*. Tehran: Sadough Publications. 1st ed. (text in Arabic)
- Safaei, H, Emami, A. (1995). *Family law*. Tehran: University of Tehran Press. 4th ed. (Text In Persian)

- Sanei, Y. (2015). *Risalah of Tauzeeh ul Masail*. Qom: Meysam Tamar Publications. (Text In Persian)
- Sivari Heli, M. (Fadhil Miqdad) (1984). *Al-Tanqih al-Ra'i le Mukhtasar al-Shara'e*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library Publications. (text in Arabic)
- Soroush, A. (1999). *Expansion of prophetic experience*. Tehran: Sarat Cultural Institute. 1st ed. (Text In Persian)
- Tabrizi, M. (2003). *Tauzeeh ul Masail*. Bargozideh publishing office. (Text In Persian)
- Tarihi, F. (2007). *Majma-ul-Bahrain*. Research: Seyed Ahmad Hosseini. Tehran: Al-Mortazaviyah Library for the Revival of Al-Jaafariyah Works. 1st ed. (text in Arabic)
- Tusi, A. (1984). *Al-mabsout fi fiqh al-Imamieh*. Tehran: Al-Mortazaviyah Library for the Revival of Al-Jaafariyah Works. (text in Arabic)

